

Dorota SKOWROŃSKA

**Osobowościowe uwarunkowania reakcji młodzieży upośledzonej umysłowo
w stopniu lekkim na sytuacje frustracyjne**

Personality Conditions of the Reactions of the Youth with Mild Mental Retardation to Frustrating Situations

Problematyka upośledzenia umysłowego oraz zachowanie się osób upośledzonych umysłowo jest stosunkowo dobrze reprezentowana w polskiej literaturze psychologicznej: liczne są teorie i koncepcje dotyczące wyjaśnienia tego zachowania. Zagadnienie reakcji na sytuacje frustracyjne młodzieży lekko upośledzonej umysłowo stanowi tylko część tej ogólnej i złożonej problematyki.

Złożoność zagadnień związanych z poznaniem ludzkiego zachowania tkwi nie w samych badaniach, ale przede wszystkim w wyjaśnieniu genezy takiego lub innego zachowania. Nie ulega wątpliwości, że owych źródeł należy szukać między innymi w sferze osobowości jednostek. Problem reakcji na sytuacje frustracyjne wiąże się ze społeczną akceptacją tych zachowań, szczególnie zaś w odniesieniu do jednostek ogólnie określanymi jako upośledzone umysłowo. O ile zachowanie człowieka o przeciętnym rozwoju jest bardziej znane, to o funkcjonowaniu osób upośledzonych umysłowo wciąż wiemy mało, stąd tak wiele błędnych opinii dotyczących owego zagadnienia. Interesujące więc wydaje się zbadanie zachowania osób lekko upośledzonych umysłowo w sytuacjach frustracyjnych, a szczególnie osobowościowych uwarunkowań tych sytuacji oraz określenie typów osobowości, które powodują określoną reakcję na sytuacje frustracyjne.

Celem mojego artykułu jest stwierdzenie różnic w typach osobowości warunkujących określoną reakcję na sytuacje frustracyjne upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim w porównaniu z normą intelektualną. Szczególnie interesują mnie dwa wymiary osobowości: introwersji–ekstrawersji oraz neurotyzm. W artykule będę się starała również odpowiedzieć na pytania: czy istnieje zależność między ekstrawersją–introwersją jako wymiarem osobowości a okreś-

lonymi typami i kierunkami reakcji na sytuacje frustracyjne u młodzieży z lekkim upośledzeniem umysłowym w porównaniu z ich rówieśnikami o normalnym rozwoju intelektualnym oraz czy istnieje zależność między neurotyzmem a również typami i kierunkami reakcji na frustrację. W związku z tym sformułowano następujące hipotezy badawcze:

1. U badanych osób w obu grupach badawczych istnieje istotna zależność między ekstrawersją-introwersją a określonymi reakcjami na sytuacje frustracyjne.

2. Poziom neurotyczności będzie wpływał na kierunek i typ reakcji na frustrację w obu grupach badanych.

Aby zrealizować cel badań, zastosowano następujące metody: osobowość młodzieży badano przy pomocy Inwentarza Osobowości H. J. Eysencka (Eysenck 1953), reakcje na frustracje zaś przy pomocy Testu Frustracji S. Rosenzweiga (S. Rosenzweig 1944) i wywiad własnej konstrukcji przy doborze badanych grup.

Metoda MPJ Eysencka i Test Frustracji S. Rosenzweiga są ogólnie znanymi metodami i adekwatnymi do celu badań. Ze względu na specyfikę grupy (upośledzeni umysłowo w stopniu lekkim) metody te były dla nich zrozumiałe, chętnie wykonywali polecenia, a nawet wzbudzały one ich zainteresowanie.

Populacja badanych wynosiła 60 osób i składała się z dwóch grup: młodzieży upośledzonej umysłowo w stopniu lekkim (II 55–69) – grupa eksperymentalna i młodzieży o normalnym rozwoju intelektualnym – grupa kontrolna. Przedział wiekowy obu grup wynosił 14–16 lat.

WYNIKI BADAŃ I ICH INTERPRETACJA

Zamieszczone tu tabele przedstawiają otrzymane wyniki badań w obrębie kierunków i typów reakcji na frustrację, mierzone Testem Frustracji Rosenzweiga w grupach porównawczych.

Jak wynika z tabeli 1, największa liczba reakcji na frustrację to reakcje unikowe. Zarówno w grupie eksperymentalnej, jak i kontrolnej obejmują one największy procent ogólnej liczby reakcji: w grupie eksperymentalnej (41,4%), a w kontrolnej 43,6%. Oznacza to, że większość badanych nie wini innych ani też siebie za dany stan rzeczy, unika nagany za frustrację, a sytuację uważa za nieuniknioną.

Drugą reakcją pod względem częstotliwości występowania jest reakcja na zewnątrz: grupa eksperymentalna (37,4%) i kontrolna (37,8%) wypowiedzi. Badani ci naganę i wrogość skierowują na osoby lub przedmioty z otoczenia, oskarżając ich o sytuację frustracyjną.

Reakcje do wewnątrz obejmują 21,2% wypowiedzi w grupie eksperymentalnej i 18,6% w grupie kontrolnej. W tej grupie młodzież obwinia siebie za

frustrację. Porównując rozkład reakcji w obu grupach, zauważa się nieznaczną przewagę reakcji do wewnątrz w grupie eksperymentalnej, natomiast reakcji unikowych w grupie kontrolnej.

Wydaje się, że młodzież z obniżoną sprawnością umysłową za sytuacje frustracyjne częściej obwinia siebie niż jej rówieśnicy o normalnym rozwoju intelektualnym. Można przypuszczać, że wynika to z poczucia mniejszej wartości czy braku wiary w siebie u młodzieży upośledzonej umysłowo w stopniu lekkim.

W zakresie reakcji unikowych zaznacza się mała przewaga na korzyść młodzieży z grupy kontrolnej. Młodzież ta prawdopodobnie realnie oceniając sytuacje frustracyjne, część z tych sytuacji uważa za nieuniknione, czyli takie, za które nikogo nie można winić.

Z kolei ważne jest stwierdzenie, jak w obu grupach kształtują się poszczególne rodzaje reakcji na frustrację ze względu na typ reakcji.

Tabela 2 wskazuje, że rozkład typów reakcji na frustrację w obu badanych grupach jest podobny, chociaż zauważa się nieznaczną przewagę w reakcjach typu dominowania przeszkody (DP) i obronnej *ego* (OE) w grupie młodzieży z obniżoną sprawnością umysłową, natomiast reakcje typu potrzeby rozwiązywania problemu (PR), czyli sytuacji frustracyjnej przeważają w grupie kontrolnej. Wydaje się, że młodzież upośledzona umysłowo w stopniu lekkim reaguje na sytuacje frustracyjne, koncentrując się na przeszkodzie powodującej frustrację oraz podkreśla jej istnienie. Poza tym u młodzieży tej dominuje potrzeba usprawiedliwienia – zaprzecza kategorycznie w sytuacjach, gdy w jakikolwiek sposób obwinia się ją za dane czyny.

Młodzież normalna częściej niż jej rówieśnicy z obniżoną sprawnością umysłową w sytuacjach frustracyjnych przejawia tendencje do rozwiązywania tej sytuacji. Wyższy poziom intelektualny młodzieży z grupy kontrolnej pozwala jej na prawidłową ocenę sytuacji i dostrzeżenie możliwości jej rozwiązania.

Metodą Inwentarza Osobowości MPJ Eysencka zbadano osobowość osób upośledzonych i normalnych. Tabele 3 i 4 przedstawiają wyniki badań w obrębie dwu wymiarów osobowości: ekstrawersji–introwersji i neurotyczności.

Jak wynika z tabeli 3 i 4 najwięcej osób z grupy eksperymentalnej charakteryzuje się osobowością ambiwalentną, będącą typem pośrednim między osobowością introwertyczną i ekstrawertyczną. Drugą grupę pod względem częstości występowania stanowią ekstrawertycy, czyli osobnicy otwarci, impulsywni, aktywni. Najmniej osób w tej grupie stanowią introwertycy, czyli osoby zamknięte w sobie, mało aktywne, uległe. Nieco inaczej wygląda rozkład wyników w grupie osób o normalnym rozwoju intelektualnym. Największy procent stanowi tutaj młodzież ekstrawertywna, następnie ambiwertycy i podobnie jak w grupie eksperymentalnej najmniej jest introwertyków.

Z kolei wyniki badań otrzymane w zakresie drugiego wymiaru osobowości – neurotyzmie wskazują, że w grupie eksperymentalnej większość osób charakteryzuje się przeciętnym poziomem neurotyzmu, w kontrolnej zaś występuje

Tab. 1. Ogólna liczba odpowiedzi o różnych kierunkach reakcji na frustrację w Teście Frustracji S. Rosenzweiga
The total number of responses with different directions of reactions to frustration on the Frustration Test by S. Rosenzweig

Kierunek reakcji	Grupa					
	eksperymentalna			kontrolna		
	liczba	\bar{x}	%	liczba	\bar{x}	%
Zewnętrzna	269	8,96	37,4	272	9,07	37,8
Wewnętrzna	153	5,10	21,2	134	4,47	18,6
Unikowa	298	9,94	41,4	314	10,46	43,6
Razem	720	24	100	720	24	100

Tab. 2. Ogólna liczba odpowiedzi o różnych kierunkach reakcji na frustrację w Teście Frustracji S. Rosenzweiga
The total number of responses with different directions of reactions to frustration on the Frustration Test by S. Rosenzweig

Typy reakcji	Grupa					
	eksperymentalna			kontrolna		
	liczba	\bar{x}	%	liczba	\bar{x}	%
DP	341	11,36	47,4	327	10,91	45,4
OE	303	10,11	42,1	302	10,06	41,9
PR	76	2,53	10,5	91	3,03	12,7
Razem	720	24	100	720	24	100

Tab. 3. Wyniki uzyskane w Inwentarzu Osobowości MPJ Eysencka przez badane grupy (typy osobowości)
Results obtained in Personality Inventory in MPJ of Eysenck by the examined group (personality types)

Osobowość	Grupa			
	eksperymentalna		kontrolna	
	liczba	%	liczba	%
Ekstrawertyczna	8	26,7	16	53,3
Introwertyczna	3	10,0	3	10,0
Ambiwalentna	10	63,3	11	36,7
Razem	30	100	30	100

Tab. 4. Wyniki uzyskane w Inwentarzu Osobowości MPJ Eysencka przez badane grupy (neurotyzm)

Results obtained in Personality Inventory in MPJ of Eysenck by the examined group (neuroticism)

Neurotyzm	Grupa			
	eksperymentalna		kontrolna	
	liczba	%	liczba	%
Wysoki	8	26,7	10	33,3
Przeciętny	14	46,6	9	30,0
Niski	8	26,7	11	36,7
Razem	30	100	30	100

Tab. 5. Współczynniki korelacji wskazujące na siłę związku między dwoma wymiarami osobowości
Correlation coefficients pointing out the strength of the relation between two personality dimensions

Reakcje na frustrację	Grupa eksperymentalna				Grupa kontrolna			
	neurotyzm		ekstrawersja		neurotyzm		ekstrawersja	
	r	pi	r	pi	r	pi	r	pi
Z	0,49	0,01	-0,41	0,01				
W					0,30	0,10		
U	0,48	0,01			0,45	0,01	0,51	0,01
DP, OE, PR	0,56	0,01			0,50	0,01		

niski poziom neurotyzmu u większości badanych. W celu stwierdzenia, czy istnieje zależność między wymiarami osobowości: ekstrawersją-introwersją i neurotyzmem obliczono współczynniki korelacji, które pozwalają określić, czy typy osobowości warunkują określone reakcje na frustrację.

Wyniki przedstawione w tabeli 5 wskazują na zależność między poziomem neurotyzmu a dominacją potrzeby rozwiązania (PR) w sytuacji frustracyjnej u młodzieży z obniżoną sprawnością umysłową. Wydaje się więc, że u młodzieży upośledzonej umysłowo w stopniu lekkim poziom neurotyzmu decyduje o nasileniu tendencji do poszukiwania różnych możliwości rozwiązania sytuacji trudnej. Im wyższy poziom neurotyzmu charakteryzuje daną osobę, tym bardziej dominuje u niej w sytuacji frustracyjnej potrzeba rozwiązania owej sytuacji. Można przypuszczać, że poczucie winy towarzyszące młodzieży upośledzonej umysłowo z podwyższonym neurotyzmem oraz niski poziom realnej oceny okoliczności wpływa na dominację u niej potrzeby rozwiązywania sytuacji trudnej. Młodzież ta czuje się winna za spowodowanie sytuacji frustracyjnej, więc stara się ją rozwiązać, żeby zmniejszyć poczucie winy. Zależność taka nie występuje w przypadku młodzieży o normalnym rozwoju intelektualnym, co

może wskazywać na fakt, że możliwości intelektualne pozwalają tej młodzieży na obiektywną ocenę sytuacji frustracyjnej.

W grupie kontrolnej istotna zależność występuje między neurotycznością a wewnętrznym kierunkiem reakcji na frustrację – świadczy to o kierowaniu nagany na siebie. Można także przypuszczać, że lęk, niepokój i depresyjność towarzyszące osobom o podwyższonym poziomie neurotyzmu wpływają na oskarżanie się przez te osoby za sytuacje trudne, za które w ich mniemaniu oni ponoszą odpowiedzialność.

Zależność istnieje również w grupie upośledzonych między neurotyzmem a reakcjami na zewnątrz; między ekstrawersją i także reakcjami na zewnątrz oraz między reakcjami unikowymi a neurotyzmem. W grupie młodzieży normalnej zależność wystąpiła między neurotyzmem a reakcjami unikowymi oraz między ekstrawersją i również reakcjami unikowymi w sytuacji frustracyjnej. W celu stwierdzenia różnic między odpowiadającymi sobie współczynnikami korelacji w grupie eksperymentalnej i kontrolnej między wymiarami osobowości a reakcjami na sytuacje frustracyjne obliczono istotność.

Na podstawie badań wydaje się, że upośledzeni umysłowo od swych rówieśników w normie intelektualnej różnią się współzależnością między poziomem neurotyzmu a reakcją na frustrację typu potrzeby rozwiązania. Zależność ta jest wyższa w grupie upośledzonych (r 0,56; p 0,05).

Zatem młodzież z obniżoną sprawnością umysłową o podwyższonym poziomie neurotyzmu w sytuacjach trudnych wykazuje tendencje zmierzające do rozwiązania owej sytuacji. Można przypuszczać, że fakt ten wynika z poczucia winy za daną sytuację, towarzyszącemu młodzieży neurotycznej. Większą siłą związku między neurotyzmem a dominacją potrzeby rozwiązania sytuacji frustracyjnej w grupie młodzieży z obniżoną sprawnością umysłową można wytłumaczyć niedorozwojem czynności orientacyjno-poznawczych. Spostrzeganie sytuacji społecznych przez tę młodzież jest niepełne, spowolnione, a często nieadekwatne (Z. Sękowska 1976), a poza tym niskie możliwości realnej oceny okoliczności wpływają na to, że młodzież ta czuje się winna za spowodowanie sytuacji frustracyjnej, stara się więc ją rozwiązać, aby zmniejszyć poczucie winy. W grupie młodzieży z normą intelektualną możliwości intelektualne pozwalają jej na obiektywną i realną ocenę występujących sytuacji frustracyjnych.

Druga współzależność dotyczy związku między poziomem neurotyzmu a wewnętrznym kierunkiem reakcji na frustrację. Siła tego związku okazała się istotnie mniejsza w grupie eksperymentalnej niż w kontrolnej (r 0,40; p 0,10). W grupie młodzieży z normą intelektualną wyższy poziom neurotyzmu decyduje więc o wewnętrznym kierunku reakcji na frustrację, czyli kierowaniu nagany na siebie. Przypuszcza się, że lęk, niepokój i depresyjność, które towarzyszą osobom neurotycznym, wpływają na oskarżanie się przez te osoby za sytuacje frustracyjne – czują się oni winni. Słabszą zaś siłą związku między neurotyzmem a wewnętrznym kierunkiem reakcji na frustrację w grupie młodzieży upo-

ślędzonej umysłowo w stopniu lekkim można wytłumaczyć słabą zdolnością samokontroli i panowania nad sobą oraz słabym krytycyzmem wobec siebie, podczas gdy możliwości intelektualne młodzieży o normalnym rozwoju intelektualnym pozwalają jej na racjonalne reagowanie na sytuacje frustracyjne oraz na obiektywną ocenę przyczyn frustracji.

Reasumując można powiedzieć, że typ osobowości może warunkować reakcje na frustrację, a szczególnie wpływa na nią taki wymiar osobowości, jak neurotyzm zarówno wśród upośledzonych, jak i młodzieży o normalnym rozwoju intelektualnym, chociaż w nieco innym zakresie.

BIBLIOGRAFIA

- Eysenck H. J., *Opis i pomiar osobowości* [w:] „Psychologia Wychowawcza” 1960, nr 3.
Eysenck H. J., *The Structure of Human Personality*, New York 1953.
Sękowska Z., *Dziecko upośledzone umysłowo* [w:] *Wybrane zagadnienia z psychologii i pedagogiki upośledzonych*, Lublin 1976.

SUMMARY

The purpose of the studies presented in the paper is to find out the differences in personality types conditioning a definite reaction to frustrating situations of the youth with mild mental retardation as compared with intellectually normal young people. In this connection, a group of mentally retarded youth and their peers aged 14-16 were examined. The following methods were used: Personality Inventory by H. J. Eysenck and Frustration Test by S. Rosenzweig. Correlation coefficients were determined in order to find out if there was any relation between personality dimensions: extraversion – introversion and neuroticism on the one hand and definite reactions to frustration on the other. The results show that one can speak of a relationship between the level of neuroticism and the dominating need of solution in the group of the retarded people, while in the group of normal people there is a relation between neuroticism and the inner direction of reaction to frustration. This relation also exists in the experimental group between neuroticism and the reaction to the outside; between extroversion and the reactions to the outside as well as between the reaction of avoidance and neuroticism. In the group of normal youth, there was also a relation between neuroticism and the reactions of avoidance on the one hand and between extroversion and the reactions of avoidance in frustrating situations on the other.

